

«ӘЛЕМДІК ФИЛОСОФИЯНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ»

IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары

2023 жылдың 16-17 ақпаны

«АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МИРОВОЙ ФИЛОСОФИИ»

**Материалы
IV Международной научно-теоретической
конференции**

16-17 февраля 2023 года

«ACTUAL PROBLEMS OF WORLD PHILOSOPHY»

**Proceeding
of the IV International Scientific-theoretical
Conference**

February 16-17, 2023

Астана/Astana, 2023

МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ЕВРАЗИЙСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ Л.Н. ГУМИЛЕВА
ИНСТИТУТ ФИЛОСОФИИ, ПОЛИТОЛОГИИ И РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ КН МНВО РК

«АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МИРОВОЙ ФИЛОСОФИИ»

Материалы IV Международной научно-теоретической конференции

16-17 февраля 2023 года

Астана, 2023

УДК 1/14
ББК 87.0
А 52

Редакционный совет:

Е.Б. Сыдыков, Б.Ж. Сомжүрек, К.А. Медеуова, К.С. Ермагамбетова,
А.Ч. Рамазанова, Д.Т. Толгамбаева

A52

Актуальные проблемы мировой философии: Мат-лы IV Международной научно-теоретической конференции (16-17 февраля 2023 г., Астана, Казахстан). – Астана: изд-во ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2023. – 437 с.

ISBN 978-601-337-860-2

В сборнике представлены материалы IV Международной научно-теоретической конференции «Актуальные проблемы мировой философии», посвященной 90-летию академика НАН РК ЖАбайхана Мубараковича Абдильдина, лауреата Государственной премии КзССР в области науки и техники, Межгосударственной премии «Звезда Содружества», Президентской премии мира и духовного согласия, Российской премии «Древо жизни», лауреата первой премии имени Ч.Ч. Валиханова, кавалера ордена «Барыс» II степени и кавалера ордена «Барыс» III степени.

В рамках конференции работали секции «Философия и современность», «Этика и моральная ответственность в современном мире» и «Казахская философия в контексте современных реалий: проблемы и перспективы».

Адресовано всем интересующимся актуальными проблемами современной философии и творчеством академика НАН РК Жабайхана Мубараковича Абдильдина.

Публикуемые материалы представлены в авторской редакции.

УДК 1/14
ББК 87.0

ISBN 978-601-337-860-2

© ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2023

как совокупность всеобщих нормативов, схем активной познавательной и практической деятельности, совпадающих с сущностью культуры, что задает "перевод" объективного содержания всех ее элементов и субординатную систему рекомендаций и правил действий субъекта. А это уже позволяет перейти к анализу конкретных механизмов и теоретических рычагов, обесценивающих реализацию и успех дела. В том числе на примере анализа национальной философии.

Некоторые подходы автора, и это наиболее ценно в данной серии работ, позволяют дать определенные рекомендации по поводу того, что делать далее. Новизна цикла произведений Ж. Абдильдина видится в том, что неявно в ней проведена мысль о недостаточности чисто прагматического мышления, которое, может, и способно дать некоторые результаты сейчас, но не способно определить ни цели, ни траекторию нашего дальнейшего изучения духовного наследия казахского народа.

Нужно подчеркнуть, что, обращаясь к прошлому, мы оцениваем не только настоящее, но и намечаем перспективу на будущее. Так зададимся вопросом, каково положение казахстанской философской мысли сегодня и что можно ожидать от нее в будущем? И как ответил в одном из своих интервью академик Ж. Абдильдин «огромное духовное наследие казахов ждет своего беспристрастного исследователя».

Работы Ж. Абдильдина вызывают огромный интерес со стороны ученых, творческих работников и студенческой молодежи. Они способствуют пробуждению внимания широкого круга читателей к национальной философии, формированию культуры мышления, повышению уровня интеллектуальной жизни в республике. Единство и многообразие Мира и Человека, особая актуальность, которую приобрела ныне древняя форма мудрствования, диалектика, ставшие предметом изысканий философов, дали новый импульс к творческому поиску духовного наследия казахов в условиях развития независимого Казахстана.

Список литературы

1. Абдильдин, Ж. Осознать себя в мировой истории// Казахстанская правда. – 2019. – 14 января. – С.5.
2. Абдильдин, Ж. Логика эволюционного развития// Казахстанская правда. – 2017. – 16 мая. – С.3.
3. Абдильдин, Ж. Приоритет духовному возрождению// Казахстанская правда. – 2018. – 13 января. – С.4.
4. Абдильдин Ж.М., Абдильдина Р.Ж. Великая степь и мировоззрение традиционного казаха. // Абдильдин Ж.М. Собрание сочинение в пяти томах. Том V. Алматы: Өнер, 2001. С. 455.

ҒТЗМР 02.15.21

Салыматова Нургул Рыскелдиевна

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университетінің 1-курс докторанты,
Астана, Қазақстан.
nur-dos2404@mail.ru*

Никамбекова Асель Байзақовна

*Қазтұтынуодағы Қарағанды Университетінің аға оқытушысы, пед.ғ.м.,
Қарағанды, Қазақстан
aselnb_86@mail.ru*

ШӘКӘРІМ ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫНЫҢ ЗАМАН ФИЛОСОФИЯСЫ PHILOSOPHY OF THE TIMES OF SHAKARIM KUDAIBERDIEV

Abstract: In the article we tried to analyze the work of our sage, who was in search of answers about the meaning of life, about the existence of humanity and morality in Kazakh

philosophy. Sh. Kudaiberdiyev reveals the multifaceted nature of the mind. A pure mind, a healthy mind, a free mind in Shakarim's worldview is not a rational, thinking mind, as we think. The thinker means the mind in contact with the Creator, the cosmic mind given by God for the purpose of creating man. That is, he is talking about the mind leading to the eternal above, and not about what is necessary to satisfy those who are lost in a false mortal world on a planet called Earth. In civilized countries, scientific and technological progress is developing with inexorable speed. Space exploration, discoveries in medicine, nanotechnology are the success of developed countries. Since its inception, humanity has determined its abilities by mastering nature. Old values are being replaced by brand new ones. However, although "the country will be new in fifty years," the dimension of humanity is an immutable axiom. Today, a person who does not correspond to the time has changed. The man's face narrowed. In the "Doctrine of Conscience" by Sh. Kudaiberdiyev, a disciple of Abai, does not lose its significance at all times. "White heart", "pure mind", "man without abuse" - these are the main categories of Shakarim's philosophy.

KeyWords: fair society, conscience, kindness, humanity, soul, body.

Қазақ философиясында заман мәселесі ерекше мәнге ие. Нақты кезеңнің бет-бейнесін, толық болмысын бір тұтастықта ұғыну, түйсіну күрделі мәселе. Заманына қарай адамы, адамына қарай заманы демекші, заманды тұлғалармен танимыз. Ұлы тұлғаларымыз қалдырған мұралар бір дәуірге сыймайды. Әр заманда мәні ашылып, рухани азыққа айналады. Осындай ұлы тұлғаларымыз қатарында Шәкәрім Құдайбердіұлы танимыз.

Өскенбай би ұрпақтарының ішінен шыққан текті перзент Абайдан соң Шәкәрім еді. Адалдықты ар еткен Ш. Құдайбердіұлы Абай мектебінің көрнекті өкілі. «Адал бол, Шәкәрім! Сенің екі нағашың да адал болған. Сенің адал болатын жөнің бар» - деген Құнанбай атасының өсиетін естіп, Абайдың тәрбиесін көріп өскен Шәкәрім замандастарына адалдықтың үлгісі бола білді. Ойшыл жайлы айтқанда ұстазы Абайды айтпай кету мүмкін емес. Көрнекті әдебиеттанушы ғалым Қайым Мұхамедханұлы Шәкәрім туралы: «Абай шәкірттерінің ішінде көп жазғаны да, көп жасағаны да Шәкәрім: Ол - әрі лирик, әрі ақын және прозаик ол композитор және музыкант, орыс және шығыс классиктерімен қазақ оқушыларын таныстырған шебер аудармашы, ол терең ойшыл, әрі бармағынан бал тамған «сегіз қырлы өнерпаз үлкен мәдениет қайраткері» – дейді. Шәкәрім – Абайдың рухани жолын жалғастырушы ғалым.

Ш. Құдайбердіұлының шығармашылығы өте терең. Ол еңбекке, оқу-білімге шақыратын өлеңдерінен басқа күрделі діни-философиялық тақырыпта шығармалар жазды. «Мұсылмандық шарты», «Үш анық», «Түрік, қырғыз, қазақ хәм хандар шежіресі» ойшыл шығармашылығының биік шыңы. Шәкәрім «Қош, жұртым» өлеңінде:

Тастандар күндес, мақтаның,

Көрген соң таңның атқаның,

Жөн емес жай жатқаның!

Нұр құйып елдің ойына,

Баста адал жолға елді!

Еңбек жанатын заман мынау,

Ерлерім келді – деп елді бірлікке шақырды [1, 114].

Тәуелсіз Қазақстанның жолында жай жататын заман емес, еңбек жанатын заман туды. Абай сынаған кертартпа мінезден арылатын уақыт жетті. Қазақ елі өркениетті елдер көшіне ілесуіне мүмкіндіктер мол. Көкірегі ояу жастары бар мемлекет алға басады, қиянатшылдығы көп ел артта қалады. Бүгінгі қоғамдағы кеселдің бірі күндестік пен бақталастық. Шәкәрім «Шын бақ қайсы? Күншіл кім?» өлеңінде күншілдерді күннің нұрын жек көретін жарқанатқа теңеген. «Қазақ» деген өлеңінде болса ойшыл «жер жүзі жабылғанда ғылым жаққа, қазақ жүр құмарланып құр шатаққа» деп күйінеді.

Өркениетті елдерде ғылыми-техникалық прогресс көз ілеспес жылдамдықпен дамуда. Ғарышты игеру, медицинадағы жаңалықтар, нанотехнологиялар дамыған елдердің жетістігі. Адамзат пайда болғалы бері өз қабілетін табиғатты игеру арқылы анықтап келеді. Ескі

құндылықтардың орнын мүлде жаңа құндылықтар алмастырады. Алайда «елу жылда ел жаңа» болғанмен, адамшылықтың өлшемі өзгермес аксиома. Бүгінде заман емес адам өзгерді. Адамның пейілі тарылды. Хакім Абайдың шәкірті Ш. Құдайбердиевтің «ар ілімі» қай заманда болмасын маңызын жоймайды. «Ақ жүрек», «таза ақыл», «қиянатсыз адам» - Шәкәрім философиясының негізгі категориялары.

Адам – Жаратушы Иенің ерік пен ақыл берген сүйген құлы. Біздің жануарлардан ерекшелігіміз жақсы-жаманды айырып, іс-әрекетімізге есеп бере алуымызда. Бұл туралы ойшыл өз ойын «Адамнан артық жандық жаралмаған» өлеңінде былайша білдіреді:

Адамның айуаннан айласы мол,

Қит етсе қиянатқа қояды қол.

Мейірім, ынсап, ақ пейіл, адал еңбек –

Бұл төртеуін кім қылса, шын адам сол [1,86 б.].

1990 жылы қазақ зиялыларын ақтау жөніндегі комиссияны басқарған академик ғалым Жабайхан Әбділдин «Алаш азаматтарының ақталуы мақаласында» Шәкәрім туралы: «Өзімнің айналысып жүрген Кант, Гегель, Фихте, Шеллинг, Платон, Аристотель сынды идеалистермен салыстырып қарасам, Шәкәрім тіпті әулие екен» - дейді [2,74 б.]. Ж.Әбділдиннің осыдан 28 жыл бұрын айтқан сөздері бүгінгі күні шындыққа айналды. Қазақ топырағында туған философтарды оқыту біздің қоғамға әлдеқайда тиімді екеніне көзіміз жетті. Әрине, батыс философиясы әлемдегі ең үздік те классикалық философия болып қала бермек. Әйткенмен қазақ жерінде туып өскен Яссауи, Бұқар жырау, Абай, Мәшһүр Жүсіп, Шәкәрім тәрізді ғұламалар философиясы өскелең ұрпаққа көбірек пайда беретін ақиқат жол. Еуропа философиясындағы абстрактілі дүниеге көзқарастан гөрі, шығыстық төрт жол өлеңде айтылған өнеге болмысымызға жақынырақ.

Шәкәрім «адамның ең асылы қиянатсыз ақ бейіл» деген ұстанымды ту етіп, халықты адал еңбекке шақырды, көңіл тазалығына үндеді. Адам дүниеге келгеннен соң оның болмысында үнемі екі күш күресумен болады. Бірі – нәпсі тән азығы болса, екіншісі- рух жан азығы. Белгілі Шәкәрімтанушы ғалым Б.Қ. Рақымжанов «Шәкәрім жан мен рухты айырып қарады. Шәкәрімге дейінгі қазақ мәдениетінде рух ол жан емес, ол адамның ақыл ойымен байланысты қасиет деп білді» – дейді [3, 70 б.]. Нәпсі деген сөз арабтың «нафс»-жан деген сөзінен шыққан. Нәпсі адамның болмысы, одан мүлде ажырай алмаймыз. Бұл дүниеге келген соң нәпсімен күресу адамзатқа артылған ауыр жаза. Нәпсіні тек тәрбиелеуге болады. Абай отыз жетінші қара сөзінде: «Мен егер закон қуаты қолымда бар кісі болсам, адам мінезін түзеп болмайды деген кісінің тілін кесер едім» деп адам жаратылысында нәпсіні жеңерлік ақыл барын айтады [4, 132 б.]. Нәпсіні жеңген адам жаман әдеттен арылады, ал әдет мінезге айналады.

Ш. Құдайбердіұлы дүниетанымындағы нәпсі көбіне құмарлық сөзімен байланысты аталады. Адам баласы нәпсіні ешқашан толық жеңе алмайды. Шәкәрім болса пенденің күнәдан қашып құтыла алмасың біліп отыр. Күнәнің өтеуін ойшыл ғылым ізде, не кәсіп үйрен, әр сағатты қапы өткізбе босқа жүрме дейді. Күнәні бірнеше түрге бөлуге болады. Мысалы ауыр күнә, білместікпен жасалған күнәлар т.б. Ақын шығармашылығындағы «күнә» ұғымы аморальді (жалқаулық, өтірік айту, ызақорлық т.б.) іс-әрекетпен байланысты болып келеді. Батыстық философтар ойшыл айтқан «таза ақылды» таным, зерде, саналы, бейсаналы, пайым, түйсік деген сияқты сан болжам жасап күрделендіріп жіберді. Олардың «көп томдық» еңбектерінен қарапайым адам адасып, шешімін таппай қарама - қайшылыққа ұрынуы мүмкін. Тіпті өздері қайшылыққа ұрынып алдыңғы еңбекте айтылған пікірге кейінге еңбегінде күмәнмен қарағандығын аңғаруға болады. Алайда әлем ХІХ-ХХ ғасыр философиясы десе Кант, Гегель, Ницше, Фрейд сияқты ойшылдарды мойындайды. Неліктен неміс философиясы классикалық философияға айналды? Оның негізгі себебі біреу – мемлекеттік идеология. Германия жұрты философияны идеологияға айналдырды. Қоғамда дау туғызған мәселелер шықса, халық Абайға жүгінетіндігін аңғарып жүрміз. Бұл Абай дүниетанымы ұлттық тірекке айналғанының көрінісі.

Адам болмысында жаратылған сезімдер туралы ойшыл жіктеп жазған. Ш. Құдайбердіұлы ақылдың сан қырлы қасиетін ашып береді. Шәкәрім дүниетанымындағы таза ақыл, сау ақыл, еркін ақыл, бұл біз ойлағандай пайымдағыш, ойлағыш ақыл емес. Ойшылдың меңзегені Жаратушымен байланыстағы ақыл, Алланың адамды жаратқандағы мақсаттағы берілген ғарыштық ақыл. Яғни Жер деп аталатын ғаламшардағы жалған фани дүниеде нәпсіні тойдыруға қажет болатын емес, мәңгілік мекенге апаратын ақыл туралы айтып отыр. Құдай қазақ дүниетанымында абсолютті шындық. Олай болса діни-философиялық тенденциялар санаға әбден бекіген. Қазақтың «Құдайдан қорықпағаннан қорық» деген бірауыз сөзіне қаншама гуманитарлық ілімдер сыйып кетеді. Шәкәрім бір өлеңінде ақылға мынандай сипат берген:

Ақыл деген өлшеусіз бір жарық нұр,
Сол нұрды тән қамы үшін жан жұмсап жүр
Тағдырдың қиын, сырлы сиқырымен
Жан тәнге, ақыл жанға матаулы тұр [1, 88 б.].

Ш. Құдайбердіұлы қолданған «таза ақыл», «сау ақыл» ұғымдарына қарама-қарсы «кірленген ақыл» «кеселді ақыл» десек ақылды деп жүрген алпауыт елдердің жарыса жасап жүрген зұлымдықтарына сескене қарар едік. Ойшыл ақылдың қасиетін жаратушыдан келген нұр деп бағалап отыр. Сол нұрды қалай жұмсайтынын адамның өзі таңдайды. Адам бұл дүниеге тасталған еркін тұлға. Адамда ерік бар. Ойшыл «Керексіз жаралған бір тозаңы жоқ» дейді. Ғарыштық өлшеммен қарасақ адам - тозаң. Үнемі қозғалыс күшіне ие шектеулі еркі бар, шектеулі ақылы бар тозаң. Жаралыстың сырын білуге деген құмарлық адаммен бірге жаратылған сезім. Ал түйсік осы құмарлықты басып, ғаламның шексіздігін сезінеміз. Адам кеңістік пен уақыттың барын түйсікпен қабылдайды. Себебі адам шексіз уақыт пен кеңістіктің бір мезеті ғана. Адам тәнін тастағаннан кейін, жаны шексіздіктің басқа уақыты мен кеңістігіне көшеді.

Ш. Құдайбердіұлы 1912 жылы «Айқап» журналының бесінші нөміріне «Білімділерден бес түрлі сөздің шешуін сұраймын» деп хат жазған. Бес сауалдың бәрі философияның өзекті мәселесін аша түседі, адам жанын толғандырып бір сәт әлемді оймен шарлатады. Бұл сұрақтар бір қарағанда кез-келген деңгей мен жастағы адамға жеңіл болып көрінуі мүмкін. Ойшыл қысқа да нақты қойылған сауалымен үлкен философиялық ойларға жетелейді. Осы сұрақтардың төңірегінде ойланып көрген адамға еріксіз дүниеге адамның қонақ екендігі, әр пендеге жазылған тағдыр бары еске түседі. Философтың сұрағына 110 жыл болған екен. Шәкәрім сауалына жауап іздеген бүгінгі ғалымдардан академик Ғ.Есімді, тарихшы-ғалым Ж.Артықбаевты, дінтанушы М.Бұлұтайды білеміз. Адам жайлы философиялық мәселелерді көтерген осы сауалдарға Шәкәрімнің өлеңдерінен жауап іздеп көруге талпынып көрсек. Негізгі мақсат Шәкәрімнің «бес сауалына» назар аударту.

1. Сұрақ: Алланың адамды жаратқандағы мақсұты не?

Жауап: Ей жастар қалай дейсің бұл дүние
Мұны бүйтіп жаратқан қандай нәрсе
Білімсіз мақсұтсыздан шыққан болса
Мақсұт білім ой шықты мұнан неге
Керексіз жаралған бір тозаңы жоқ
Тәртіпті таңғаларлық зор мәшине. «Ей жастар қалай дейсің бұл дүние» [1, 114 б.].

2. Сұрақ: Адамға тіршіліктің ең керегі не үшін?

Жауап: Өміріңді сарп қыл өлгенінше
Жоба тап, жол көрсет,
Келешек қамы үшін.
Қайтадан қайрылып
Қауымға келмейсің,
Барыңды, нәріңді
Тірлікте бергейсің.
Ғибрат алар артыңа із қалдырсаң,

Шын бақыт, осыны ұқ,
Мәңгілік өлмейсің! «Адамдық борышың» [1,167 б.].

3. Сұрақ: Адамға өлген соң мейлі не жөнмен болсын рахат бейнет (сауап азап) бар ма?

Жауап: Жоқ, шырағым! Жанымыз жоғалмайды,

Екі өмірдің азығы-осы ұждан!

Әйтпесе оған бұл өмір төлеу емес,

Төлеуі: түпсіз рахат, тозбас заман.

Ар, ынсаптың пайдасын жан сезеді,

Өлген соң пайда аларын біліп тұрған. «Ұждандыны мақтайды тамам адам» [1,116

б.].

4. Сұрақ: Ең жақсы адам не қылған кісі?

Жауап: Адамның ең асылы –

Қиянатсыз ақ пейіл,

Ең зиянкес жасығы –

Тайғақ мінез, екі тіл. «Ғылымсыз адам айуан»[1,154 б.].

5. Сұрақ: Заман өткен сайын адамдардың адамшылығы түзеліп барама, бұзылып бара жатырма? Қай түрлі жауап берсеңіз де дәлеліңіз не?

Жауап: Мен кетемін, келеді тағы өмірге мендей,

Олар мінді көреді, қисық жерін жөндей.

Бара-бара айқындалып ақтық істің анығы,

Адасқанмен хақиқатқа қоймақ емес сенбей. «Мен кетемін, келеді тағы өмірге мендей» [1, 169 б.].

Шәкәрімге осындай сұрақтарды қойғызған қандай күш? Ол күш – Абайдан алған тағылым, кіршіксіз таза жүрек пен иман. Ирланд философы Толанд Джон «Адамзат барлық уақытта бірдей» деп айтқандай, Шәкәрім сауалдары қай заманда болмасын адамзатты ойлантпай қоймас. Ойшыл осы сауалды қойған хатында «Екеуінің қайсысымен жазылса да қол қойылған болып, адресі көрсетілуі тиіс, себебі құдай жеткізсе бұл туралы жиналған сөздердің бәрін жинап кітап қылып бастырмақ талабым бар» деп жоспарлайтынын айтқан [2,142 б.]. Ойшыл бес сауалға түрлі жауап күткендей, пікір алмасып, анализдеуді көздеген болуы керек. Ш.Құдайбердіұлының диалектикалық сауалдары діни-философияда сан алуан гипотезалар тудыруы мүмкін. Өзімізге қарсы сұрақ қою философияда заңдылық. «Ойшыл өзі қандай жауап жазар еді?» деген сұрақ көкейге бірден келеді. Ш.Құдайбердіұлы «не жазсаңызда дәлеліңіз не?» деп априорлы тұжырымдарға ескерту жасап отыр. «Шәкәрімнің бес сауалы» атты философиялық кітаптың баспа бетін жарық көретініне сенеміз. Рухани жаңғыру мемлекеттік бағдарламасының өзі дала данышпанының еңбектеріне қажеттілік барын көрсетіп отыр.

Философияның тарихи, саяси, діни, өмір, адам философиясы деген түрлері бар. Қазақстанда кең таралғаны қай түрі? Әрине дін философиясы. Мысалы қазақтың әйгілі Абайын қай жағынан алсақ та саяси немесе діннен де, тарихылықтан да табамыз. Данышпандықтың критеріі жан-жақтылық, идеялардың универсалдылығы. Мысалы тарих философиясы десек К.Ясперс А.Тойнби, саяси десе Платон, Н.Макиавелли, дін десе Фома Аквинский ойға келеді. Бұл қазақ философиясының теориясы түгелімен батыстық ілімге тәуелді етіп қойғандығымыз. Әрине еуропа философиясының тереңдігін мойындаймыз, олай болмаса О. Шпенглер өз шиқанын өзі жарып «Еуропаның күйреуі» атты еңбек жазар ма еді? Қазақ философиясында дін адам философиясымен байланысып жатыр. Ал тарих және саяси философия өте төмен деңгейде. Бұл қазақ философия ғылымының әлі де бір жолға түсе алмауы. Бұның бір себебі жоғарыда айтып өткен батыс философиясының ықпалы болуы мүмкін. Түркі елдерінің ортақ философиясына негізделген синтезделген қазақ философиясын өзегін тауып алу керек. Әсіресе қазіргі қоғамда белең алған не діни фанатизмге, не еуропалық рационалистік психосоматикаға құлдық ұрған тренингтердің дәурені болып тұр. Бұның бәрі өтпелі кезең. Қазақ философиясы өз жүйесін тапқанда оның бәрі кешегі марксизм идеясындай өздігінен жоғалады.

Философияның бір саласы өмір философиясы. Адам баласы дүниеге жылап туады, кейіп өледі дейді Абай. Шәкәрім болса екі өмірге керек ұждан дейді.

Шаранамен туып едің,
Бөз оранып өтесің.
Бір сағымды қуып едің,
Қай уақытта жетесің?
Қанша дәулет жиып едің,
Бәрі қалды, нетесің?
Мал үшін жан қиып едің,
Қайтіп алып кетесің?!

Абай нұсқаған ақиқат жолымен жүрген Шәкәрім – адамшылық, ар ілімі, ұждан сияқты категорияларды қарапайым әрі терең ғылыми-философиялық ұғымда енгізген философ. Жоғары оқу орындарының бағдарламасына Шәкәрімнің ар ілімнің пән ретінде енгізілсе нұр үстіне нұр болар еді. Мемлекеттің ең басты құндылығы – адам. Қазақстандағы әр адам өз ісіне ақын айтқан адал еңбекпен қараса елде міндетті түрде өрлеу болады. Дәрігер адал емдесе, сот әділ үкім шығарса, саудагер өсім алмаса адал еңбек елдің ырысын арттырады. Адалдықтан аттаған адамды нәпсі жеңбек. Абай айтқандай «адам боқ көтерген боқтың қабы», қарынды толтыру үшін адамзат небір сұмдыққа барады. Өз құлқынын жеңген нағыз адам. Ш. Құдайбердіұлы «Серігім жалғыз Әупіш қасымдағы» өлеңінде былайша толғанады:

Тату тұрса, адамға дүние кең,
Еңбек ет, жер жеткілік береді кең,
Адамның адал ұлы болам десең,
Алдыменен өзіннің нәпсінді жең [1, 105 б.].

Жас буынға Абайдан, Шәкәрімнен тамшыдай білім берудің нәтижесі келер ұрпақтан жемісін көреміз. Батыстық дүниетанымды оқыту бізге пайда әкелмейді, себебі Абайша жүрекке жетпейді. «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым» деп күйініп өткен Абайдың ұлтына жанашырлықпен, ет жүрегіне салмақ салып айтқан қара сөздері, Шәкәрімнің философиялық шығармалары ұрпақты адамдыққа тәрбиелейді. Таза ақылмен оқып білген білімді ақ жүрекпен көңілге бекітетін тек туған елдің данышпандары, ақын-жыраулары, хакімдері қалдырған мұралар. Шәкәрімнің ар ілімімен рухани иммунитетті күшейтсек елдің экономикасында жетістікке жетеді, елде жемқорлық жойылады, заманның «беті бері қарап», Әлихандай «ұлтыма қызмет етпей қоймаймын» деген ұрпақ келеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Шәкәрім. Қазақ айнасы. Алматы: Атамұра, 2003. – 296 б. – кітап.
2. Шәкәрімтану мәселелері: Сериялық ғылыми жинақ. II том / Құраст. Т.Шаңбай. – Семей-Новосибирск: Таллер-Пресс, 2006. – 360 б. – кітап.
3. Рақымжанов Б.Қ. Шәкәрімнің үш анығы немесе таным таразысындағы ақиқат: Ғылыми мақала // Шәкәрім ғылыми-педагогикалық журналы. – 2006. – №3 (03). – 72 б. – журналдағы мақала.
4. Абай. Екі томдық шығармалар жинағы. Алматы: Жазушы, 1986. 135 б. – кітап.